

НАУКОВІ ПРАЦІ

**НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛОТЕКИ УКРАЇНИ
імені В. І. ВЕРНАДСЬКОГО**

Видання індексується Index Copernicus, Directory of Open Access Journals (DOAJ), Scientific Indexing Services (SIS), Academic Resource Index (ResearchBib), WorldCat, CrossRef, Google Scholar, Open Access Infrastructure for Research in Europe (OpenAIRE), BASE, EBSCO, Наукова періодика України, Україніка наукова.

Збірник включено до Переліку наукових фахових видань України у галузях історичні науки (наказ МОН України № 1188 від 24 вересня 2020 р.) та соціальні комунікації (наказ МОН України № 1188 від 24 вересня 2020 р.) (категорія «Б»).

Наукові праці НБУВ мають DOI 10.15407/np

Редакційна колегія:

- В. Горовий*, доктор історичних наук (*головний редактор*);
Ю. Половинчак, доктор наук із соціальних комунікацій
(*заступник головного редактора*);
Л. Чуприна, кандидат наук із соціальних комунікацій (*відповідальний секретар*);
О. Онищенко, академік НАН України, доктор філософських наук;
В. Попик, доктор історичних наук, член-кореспондент НАН України;
В. Бабік, доктор гуманітарних наук (Польща);
Л. Буряк, доктор історичних наук;
О. Василенко, кандидат історичних наук;
Т. Добко, доктор наук із соціальних комунікацій;
В. Добровольська, доктор наук із соціальних комунікацій;
Т. Дубас, кандидат наук із соціальних комунікацій;
О. Заваліна, доктор філософії (США);
М. Закіров, доктор політичних наук;
О. Збанацька, доктор наук із соціальних комунікацій;
Н. Іванова, кандидат історичних наук;
Н. Кунанець, доктор наук із соціальних комунікацій;
Н. Кушнарєнко, доктор педагогічних наук;
Л. Литвинова, кандидат наук із соціальних комунікацій;
К. Лобузін, доктор наук із соціальних комунікацій;
Е. Мацевічюте, доктор філософії (Швеція);
І. Мишчак, доктор історичних наук;
А. Ржеуський, кандидат наук із соціальних комунікацій;
В. Струнгар, кандидат наук із соціальних комунікацій;
О. Тур, доктор наук із соціальних комунікацій;
В. Удовик, кандидат історичних наук;
Л. Шаріпова, доктор філософії (Велика Британія);
Л. Яременко, кандидат історичних наук

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ імені В. І. ВЕРНАДСЬКОГО
АСОЦІАЦІЯ БІБЛІОТЕК УКРАЇНИ

НАУКОВІ ПРАЦІ

НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ
імені В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

Відповідальний редактор
С. Закірова

Збірник засновано в 1998 р.

Випуск 64

Київ 2022

ЗМІСТ

Розділ I. ДІЯЛЬНІСТЬ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ УСТАНОВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	9
Горовий В. Особливості використання електронних ресурсів національних бібліотек в умовах воєнного протистояння	11
Іванова Н., Пестрецова О. Правові аспекти збереження культурної спадщини в умовах війни.....	28
Аулін О. Специфіка бібліотечно-інформаційної діяльності під час воєнного конфлікту	43
Потіха А. Діяльність бібліотек України в умовах російської воєнної агресії.....	55
Горова С. Маніпулятивні технології в умовах сьогодення та проблеми їх нейтралізації.....	74
Хилько М., Хилько О. Індикатори цілісності соціокультурного простору України	83
Федорчук А. Ставлення поляків до російського вторгнення в Україну: контент-аналіз польського видання «Rzeczpospolita».....	96
Аксьонова Н. Бібліотерапія як напрям діяльності бібліотек в умовах російсько-української війни.....	107
Желай О. Діяльність аналітичних та дослідницьких структур провідних бібліотек світу в кризові періоди: CIA3, CPR, RLRB та інші..	120
Розділ II. ПЕРСОНАЛІЇ ТА АРХІВНІ І БІБЛІОТЕЧНІ ЗБРАННЯ В ІСТОРИЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ	141
Кашеварова Н. Документальні комплекси діяльності служб Альфреда Розенберга (1934–1945): використання загальнонаукових принципів і методів досліджень	143
Боряк Т. Усна історія Голодомору на інтерактивній карті: геоінформаційні системи на службі історичної науки	159
Беззуб Ю., Клименко Н. Переплетення доль: сторінки взаємин Лесі Українки, Надії Кибальчич і Бориса Грінченка (за листами Лесі Українки)	174
Любовець Н. Перша світова війна 1914–1918 рр. у мемуарній репрезентації	196
Максимчук О. “Exampla” з риторики Міхала Радау у творчості Антонія Радивиловського.....	212

Вакульчук О. Роль газети «Генератор» у пропаганді радянської індустріалізації (1927–1932 рр.)	227
Заць О. Бібліотека митрополита Варлаама Ясинського: характеристика складу та змісту	239

Розділ III. СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ НАУКОВОЇ ФУНКЦІЇ БІБЛОТЕК.....255

Клименко О., Сокур О. Наукова конференція – продуктивний інструмент наукової комунікації.....	257
Іванова М., Білінець Н. Ратифікація Марракешського договору та нові можливості бібліотек у забезпеченні конституційних прав осіб з вадами зору	275
Кулицький С. Дослідження пандемії COVID-19 як соціальної поліструктурної комунікації.....	289
Натаров О. Популяризація науки як важливий чинник протидії інфодемії COVID-19: роль наукових бібліотек.....	307
Симоненко Т. Галузевий розподіл української науки і проєкція на міжнародну арену.....	327
Беззуб І. Сучасна бібліотека як осередок формування екологічної культури в Україні	342
Чернявська Л. Бібліотечні установи як ефективний учасник інтеграції гендерного підходу в життя громад	363
Спіріна С. Сучасні форми залучення користувачів до представлення та просування цифрових бібліотечних колекцій.....	381

Розділ IV. ІНФОРМАЦІЙНО-ДОКУМЕНТАЛЬНА СКЛАДОВА СИСТЕМИ СТРАТЕГІЧНИХ КОМУНІКАЦІЙ.....393

Дем'яненко М. Політична комунікація: сутнісні характеристики і проблеми інформаційної безпеки.....	395
Гребенюк А. Комунікаційна система документаційного забезпечення правничої сфери і державна уніфікована система документації: особливості співвідношення.....	409
Санакуєв М. Проблема цінності інформації і місце експертних знань у системі стратегічних комунікацій Одеського регіону.....	419
Симоненко О. Упровадження досвіду здійснення стратегічних комунікацій у політиці для бібліотечної сфери.....	438

Шлапак Ю. Бібліотеки як комунікативні центри: соціально-правове інформування	452
Пальчук В. Особливості протидії негативним інформаційним впливам	469
Удовик В. Документальні ресурси інституту президентства в Республіці Казахстан: форми збереження і забезпечення доступу ...	484

ДО ЮВІЛЕЮ ВИДАТНОГО НАУКОВЦЯ

Майстренко А. Архівна спадщина Георгія Гдалевича Гнесіна (до 90-річчя вченого)	503
--	-----

РЕЦЕНЗІЇ, ОГЛЯДИ, ІНФОРМАЦІЯ

Ажогіна Н. Історико-культурний аспект відносин України і Балтії: мовно-літературні комунікації у світлі Балтистики.....	514
До уваги авторів	533

DOI: <https://doi.org/10.15407/np.64.159>
УДК 94-056.253](477)"1932/1933"

Тетяна Боряк,

кандидат історичних наук, доцент, докторант,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
вул. Володимирська, 60, Київ, 01601, Україна;
дослідник, Вільнюський університет
вул. Університетська 3, LT-01513, Вільнюс, Литовська Республіка
e-mail: tetiana.boriak@fulbrightmail.org
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7472-0014>
Web of Science Researcher ID: CAF-0160-2022

УСНА ІСТОРІЯ ГОЛОДОМОРУ НА ІНТЕРАКТИВНІЙ КАРТІ: ГЕОІНФОРМАЦІЙНІ СИСТЕМИ НА СЛУЖБІ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ

Автор пропонує результати свого багаторічного дослідження процесу укладання бази даних до інтерактивної карти Голодомору – модуля гарвардського проєкту «Мапа», який почали розробляти з 2010 р., спочатку як ресурсу для відображення статистичних параметрів – демографічних, економічних. Поступово проєкт було розширено до включення усно-історичних джерел. До репрезентації в проєкті обрано п'ять тематичних рубрик: конфіскація їжі та худоби; канібалізм; опір; стратегії виживання; харчування в колгоспах.

Ключові слова: Голодомор 1932–1933, усна історія, геоінформаційні системи, проєкт «Мапа», очевидці голоду, конфіскація продовольства, стратегії виживання, Український науковий інститут Гарвардського університету.

Постановка проблеми. Під геоінформаційними системами (далі – ГІС) розуміють сучасну технологію, яка поєднує модельне зображення території та статистичні дані, а також систему управління такими просторовими даними (їх збирання, аналіз та візуалізація)¹¹. Якщо первісно технології ГІС були спрямовані на опрацювання масиву даних про ресурси та екологічні аспекти, то сучасний розвиток цифрових технологій уможливив використання ГІС у низці сфер та наук: сільське

¹¹ Дані з відкритих джерел, зокрема див.: [2].

господарство, муніципальне управління, геодезія, соціологія, демографія. Історична наука не залишилась осторонь цифрових модернізаційних процесів. Так, виникли ГІС-проекти з проблем минулого України, зокрема проект «Мапа» – цифровий атлас України, один із модулів якого побудовано на використанні масиву даних усноісторичних джерел (свідчення очевидців) Голодомору.

Мета дослідження: розкрити методику для представлення на інтерактивній карті даних усноісторичних джерел про Голодомор.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для успішної реалізації історичного ГІС-проекту потрібне технічне рішення, розроблене ІТ-спеціалістом, та наповнення бази, яке забезпечують історики. Тому історіографія питання представлятиме фахівців, чії наукові доробки покладено в основу «Мапи», зокрема модуля з Голодомору; це дало змогу науковцям унаочнити результати своїх досліджень та запропонувати якісно новий рівень кореляції низки даних. Технологічні підходи до перетворення понять та цифр на інтерактивну карту ми залишаємо за межами розвідки як поле діяльності ІТ-спеціалістів.

Виклад основного матеріалу. Проект «Мапа» ініційовано 2010 р. С. Плохієм, директором Українського наукового інституту Гарвардського університету (Кембрідж, США; далі – УНІГУ), професором кафедри української історії ім. М. Грушевського цього університету [9, 2]. У рамках реалізації проекту на початку 2012 р. було підписано угоду про співпрацю між УНІГУ та Інститутом історії України НАН України; згодом до проекту інституційно приєднались Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України, інші установи та заклади в Україні, окремі фахівці [1, с. 30].

«Мапа» стала першим реально діючим ГІС-ресурсом з історії Голодомору, але не єдиним проектом з цієї проблематики. Так, незавершеним через політичні катаклізми залишився подібний, хоча й скромніший за задумом, можливостями та інструментами реалізації, проект Українського інституту національної пам'яті; він розроблявся у 2008–2010 рр. і передбачав створення електронної карти «Голодомор 1932–1933 рр.» з поіменною фіксацією жертв Голодомору та прив'язкою до конкретних населених пунктів. Проект розроблявся на базі Національної книги пам'яті жертв Голодомору у 19 томах (2008) [Див.: 12, 3].

Елементи ГІС-технологій можна побачити у проектах Національного музею Голодомору-геноциду (далі – Музей). Проект ГІС «Місця масового поховання жертв Голодомору-геноциду» був створений на основі архівних

даних та усної історичних джерел. Зараз він перебуває на першому етапі, а саме: «візуалізації даних про місця масового поховання жертв»; на наступному планується доповнення даними документів, усної історичних джерел, аудіо- та відеоматеріалів тощо [6, 7, 10]. Низка населених пунктів має означену кількість жертв; щоправда, не завжди зрозуміло, на чому саме базується така кількість. Для прикладу, в с. Ставидла Олександрівського району Кіровоградської області кількість померлих від голоду визначено у 160 осіб, а прикріплений документ містить три свідчення із описуванням досвіду виживання трьох очевидців, в яких відсутні будь-які цифри щодо померлих [9]. А місто Полтава, наприклад, взагалі відсутнє у базі.

Також наповнюється «ГІС-проект» Музею. Розробники виділили п'ять блоків (Голодомор, колективізація, хлібозаготівлі, закон про п'ять колосків, розкуркулення), за якими пропонується вести пошук на рівні населеного пункту [8]. Водночас цілком очевидно, що автори поквапились виставити на сайт неготовий продукт: на спроби виявити представлення даних по кількох населених пунктах була стандартна відповідь: «свідчень не знайдено». Також Музей дає посилання на гарвардську «Mapu». Виглядає так, що розробники ГІС-проектів Музею перебувають лише на початковому етапі роботи.

Загалом у Мережі, як не дивно, функціонує не так багато ГІС-ресурсів історичного профілю, як можна було б сподіватися. За даними на 2012 р. їх нараховувалось не більше сотні, причому більшість можуть кваліфікуватися не як академічний дослідницький ресурс, а як освітній, оскільки подібні проекти мають яскраво демонстраційний характер. Принагідно зазначимо, що ці проекти можуть носити як універсальний характер (історичні атласи країн та імперій), так і вузькотематичний (поселення майя, голод в Ірландії) [1, с. 31–32].

Вагомим є досвід створення ГІС-атласу Львівським відділенням Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, що складається з п'яти модулів: Українські жертви Волині; Атлас українських історичних міст, т. 1, Львів; Львівська область: адміністративні зміни (1939–1945); Досвід української державності. ЗУНР 1918–1923: Львів 1–21 листопада 1918 р.; Міста Белзького воеводства (XV–XVII ст.) [4]. Щоправда, завершеного вигляду на сьогодні набули лише перший та останній модулі; решта перебувають у роботі.

Проілюструємо процес перетворення карти на інтерактивну на прикладі другого модуля – Атлас українських історичних міст. Ініціатором і науковим редактором видання, реалізованого в рамках європейської

програми підготовки до друку атласів історичних міст під егідою Міжнародної комісії з історії міст (International Commission for the History of Towns, ICHT), є Мирон Капраль, керівник згаданого вище Львівського відділення Інституту археографії. 2014 р. видано том, присвячений Львову. Науковець очолює колектив істориків, картографів та географів, які працюють над створенням ГІС-атласу України. Останній, крім безумовного наукового значення, має стати інструментом популяризації України у світі [5].

Що до проекту «Мапа», то він первісно виник як ідея візуалізувати здобутки історичної демографії у питанні дослідження Голодомору, адже кількісні показники формалізовані за своєю природою, і їх набагато легше покласти на інтерактивну карту, ніж означення певних процесів, назви явищ, місцевостей тощо. Ішлося про показники демографічних втрат; етнічний склад населення УСРР; дані, пов'язані з ходом колективізації, тощо [11].

Згодом одним із завдань було проголошено поєднання статистичних, документальних, літературних та усноісторичних даних з картографічною інформацією, а також зведення разом на одній платформі даних, які раніше не корелювалися [1, с. 31].

Першим візуалізованим доробком стали розрахунки демографів (О. Воловина, Н. Левчук, О. Рудницький, П. Шевчук, А. Ковбасюк), а також дослідження Г. Побережного та Дж. Лівса¹². Програмно-технологічний бік проекту забезпечив спеціаліст УНІГУ К. Бондаренко. «Мапа» містить інструментарій, який робить її відкритою для користувачів та уможливорює комбінацію різних даних. Проект закликає усіх зацікавлених науковців послуговуватись інтерактивними мапами у дослідженні «економічних, історичних, політичних та соціальних трансформацій України з використанням просторового і часового аналізу» із освітньою метою [14].

Поступово стало зрозуміло, що технології ГІС дають змогу розширити межі проекту і залучати ширший масив даних та проблематик. Так виникли інші складові «Мапи», спрямовані на аналіз української ідентичності; генеалогію Київської Русі; топоніми середньовічного Поділля (станом на початок 2017 р.) [11]. Станом на 2022 р. ці модулі об'єднано на спеціальному сайті проекту під назвою «Історичний Атлас» (<https://gis.huri.harvard.edu>). Зокрема, модуль про генеалогію містить дані про шлюбні

¹² Тут і далі використано матеріали статті Т. Головінського «МАПА: Цифровий атлас України» (МАПА: Digital Atlas of Ukraine), яка готується до друку в Енциклопедії історії України.

зв'язки членів князівських родин Київської Русі із правлячими домами Європи, а отже, унаочнює укоріненість у європейському середньовіччі української держави. Цей модуль розроблено стипендіатом УНІГУ Хр. Раффенбергером. Інша рубрика – «Сучасний Атлас» – включає такі 10 модулів: Чорнобиль; Революція гідності; Донбас та Крим у фокусі; історія та ідентичність; до побачення, Ленін (український «леніноппад») [англ. “Goodbye, Lenin”, вочевидь, із натяком на німецький фільм 2003 р. про життя родини після об'єднання Німеччини. – Т. Б.]; мова; релігійна революція; статистика; революція на граніті; Україна та Росія: разом чи окремо [14]. Основою цих модулів стали дослідження Н. Кравець, В. Середи, В. Кулика, К. Вонер, Х. Казанова, О. Шевель.

Водночас Т. Головінський у статті «МАПА: Цифровий атлас України», що готується до друку в *Енциклопедії історії України*, визначає модуль «Революція гідності» основним компонентом модуля сучасної України. Головним розробником модуля «Революція гідності» є викладачка Українського католицького університету В. Середи, організаторка та учасниця понад 30 соціологічних досліджень, у тому числі й міжнародних. Створені нею проекти, у свою чергу, ґрунтуються на співпраці з проектом «Регіон, нація та їхні альтернативи» під керівництвом проф. Шмідта з університету Сейнт Галлен (Швейцарія) та низкою соціологічних центрів України.

Запропонованими розробниками шарами (*layers* – певними параметрами, за якими можна аналізувати історичні явища) є дані переписів населення, статистичні відомості з різних сфер життя, демографічні дані, соціологічні опитування, карти адміністративно-територіальних поділів, статистичні карти тощо. Шари можна накладати та відповідно отримувати дані з певного питання, яке цікавить дослідника. Проект «Мапа» має практично необмежені перспективи. Вже на сьогодні є багато нових пропозицій від його учасників щодо рубрики. Деякі з них можуть бути втілені зусиллями групи науковців (наприклад, «серія карт про джерельну базу дослідження Голодомору» – метричні книги, офіційна документація, усні свідчення або «територія Голодомору» – місцезнаходження свідків за даними усної історії). Так, запропонована 2012 р. учасниками проекту рубрика «людожерство» [1, с. 33–34] була нами інтегрована у модуль «Свідчення». Певні напрями досліджень було візуалізовано на звичайних картах, а саме: рівень колективізації, хлібозаготівлі та зернові позики, режим «чорних дошок»; екологія та сільське господарство; демографія та етнічний склад населення [15].

«Мапа» складається з низки розділів. Це копії традиційних карт;

згадані карти галереї, що містять дані з уже реалізованих проєктів; карти-історії з тематикою в її розвитку у просторі і часі; інтерактивні карти.

Розглянемо модуль “Testimonies” («Свідчення») інтерактивної карти “The Great Famine in Ukraine” («Великий голод в Україні») [13]. Робота над ним тривала протягом 2013–2021 рр. із перервами, спричиненими професійними та особистими обставинами. До фінальної версії бази включено 1962 населені пункти, а самих респондентів – 3451 особу.

Джерелом проєкту стали базові публікації усної історичної спадщини, а також електронні ресурси, зокрема Українського канадського дослідницького та документаційного центру (www.holodomorsurvivors.ca) і свідчення по Харківській області з сайту «Голодомор 1932–1933 рр. Харківська область» (www.golodomor.kharkov.ua). Ідеться про такі видання: «Голод 33: Народна книга-меморіал» (підготовлена Л. Коваленко та В. Маняком, 1991); «Безкровна війна. Книга свідчень» (упор. О. Міщенко, 1991) «Свіча пам'яті. Усна історія українців у 1932–1933 роках» (упор. В. Борисенко, 2007); томи 1–8 серії «Український голокост 1932–1933: свідчення тих, хто вижив» (упор. о. Ю. Мицик, 2003–2012); дві книги серії «Пам'ять народу» (упор. О. Веселова, 2008–2009); «Голодомори в Україні: Одеська область 1921–1923, 1932–1933, 1946–1947. Дослідження, спогади, документи» (2007); «Невгамовний біль. Історичні дослідження, нариси, свідчення, спогади, документи» (2007); «Врятована пам'ять. Голодомор 1932–33 на Луганщині: свідчення очевидців» (т. 1, упор. І. Магрицька, 2008); «Голодний мор 1932–1933 на Кіровоградщині. Мовою архівних документів. Збірник документів і матеріалів» (2008); тощо.

У складі модуля виокремлено п'ять рубрик:

1) конфіскація: їжі (включаючи формулювання «все»), речей; зернових; незернових, знищення готової їжі; худоби. Трапляються різні комбінації: респонденти могли згадувати в одному свідченні вилучення їжі та зернових;

2) канібалізм: труподство; людодство; кількість з'їдених людей. Тут зауважимо, що в цю рубрику ми включали верифіковані самим свідком випадки – якщо це сталося з його односельцями чи родичами, чи він чув про це як про достовірну історію з прізвищами та назвами села; чутки чи загальні фрази про канібалізм не враховувались;

3) опір: індивідуальний; організований; збройний, убивство; саботаж;

4) стратегії виживання: вихід з колгоспу; вступ до колгоспу; втеча з села (сюди також включено роботу на підприємстві у місті чи втечу за кордон); обмін/продаж речей на їжу; відсилення дітей; зовнішня допомога (від дітей, родичів, сусідів, односельців тощо – тут часто знахо-

димо свідчення вдячних учнів про своїх вчителів, які їх врятували від голодної смерті); збереження корови (у деяких випадках мова йшла про кіз чи овець). У колонці «зовнішня допомога» може бути більше випадків, ніж кількість респондентів – це означає, що одному очевидцю допомога надходила з різних джерел. Також зауважимо, що наявність садка чи ясел не означала, що діти виживали там через гарне харчування; респондентами зафіксовано багато випадків смерті дітей чи їхніх братів/сестер там;

5) харчування колгоспників: видавання зерна з початку посівної чи збору врожаю; незернові запаси (з початку посівної чи збору врожаю); харчування у колгоспі; харчування дітей у школах/дітей у яслах або садочках (підкреслимо, що тут часто йшлося саме про дітей колгоспників, не т. зв. одноосібників чи «куркулів»); харчування працюючого члена колгоспу; харчування членів родин колгоспників чи дозвіл взяти їжу додому; харчування всіх у селі, включно з нечленами колгоспу.

Кожна рубрика закінчується колонкою «кількість свідчень».

Звичайно, дані усної історії програють у «об'єктивності» статистиці, скажімо, щодо етнічного складу певного населеного пункту, взятого із перепису населення. І це зрозуміло, – адже людський досвід «проживання геноциду» у масштабах цілої країни не може бути оцінений однією цифрою, як у випадку з етнічним складом населення. Тим не менше, ми вважаємо, що представлений матеріал дасть змогу поглянути на Голодомор крізь призму людського досвіду оцінювання причин геноциду (конфіскація не тільки зернових запасів), стратегії виживання, участь влади у цих стратегіях з точки зору допомоги із харчуванням.

Окремий інтерес, на нашу думку, становить рубрика «опір». Адже на кінець 1932 р. протестний потенціал села було майже вичерпано. Тим не менше, саме усна історія дає нам приклади індивідуального опору, адже, скажімо, відмова іти до буксирної бригади часто означала смерть. І такі випадки навряд чи знайдуть відображення в офіційній документації. Траплялися й випадки масового кривавого опору, навіть ціною власного життя. До індивідуального опору ми заносили і протидію органів влади конфіскації продуктів чи голодування селян, і підпали (якщо не йшлося про групу осіб).

Зауважимо, що наведені дані стосуються періоду Голодомору 1932–1933 рр.; якщо опір, вилучення зерна чи інші складові рубрик мали місце раніше, за часів колективізації, такі випадки не брались до уваги.

Було прийнято рішення не враховувати наративи про споживання їжі та поховання через те, що відповідні сюжети (сурогатне харчування;

поховання у спільних ямах часто ще живих людей, поховання без дотримання обрядів тощо) оповідалися практично однаково. Тому відсутність цих двох рубрик є зайвим підтвердженням спільного досвіду проживання Голоду українцями незалежно від місцевості.

На жаль, низький рівень паспортизації усної історії відчутно гальмував хід виконання проєкту, оскільки часто з'ясовувалось, що наведені інтерв'юером чи упорядником видання дані не збігаються з нарративом очевидця – наприклад, він чи вона під час голоду перебували в іншому селі, а не у тому, що було зазначене. Це не дало змоги верифікувати відповідний населений пункт, тож вагомий масив даних залишився за межами бази.

З огляду на хронологію роботи над проєктом дані базуються на адміністративно-територіальному поділі до реформи 2020 р. Непропорційно велика кількість свідчень по містах не завжди означає, що саме по цих населених пунктах зібрано найбільше інформації; радше, на момент голоду йшлося про довколишні села, які з часом були включені до складу міст – тобто по суті респонденти переважно описували те, що відбувалося у селі, адже містяни здебільшого не могли констатувати вилучення у них «сушки», виживання завдяки корові або харчуванню у колгоспі. Натомість вони, наприклад, могли бути свідками канібалізму (на базарах).

При виході на конкретний населений пункт удоступнюється таблиця з даними за зазначеними рубриками. Наприклад, по місту Губиниха є дані про 14 респондентів, з яких шестеро згадували конфіскацію їжі та речей особистого вжитку; по п'ять респондентів згадували про конфіскацію зернових та незернових; двоє – про вилучення худоби і т.д. А один респондент с. Софіївки згадує про конфіскацію як зернових, так і незернових запасів, випадок труподства та три різновиди стратегії виживання: вихід з колективного господарства, втеча з села та розлучання дітей з родиною.

Дані по с. Молодецькому Черкаської області засвідчують, що з чотирьох респондентів троє згадували про канібалізм: чотирьох канібалів, мінімум один випадок труподства та мінімум семеро жертв (уточнимо, що згадувати респонденти могли одну таку особу, але ми фіксували факт згадування; займатися верифікацією не є можливим та не має сенсу).

До населеного пункту прив'язуються таблиці по інших населених пунктах цього району; так можна отримати картину одразу по наявних населених пунктах одного району.

Меншу щільність покриття даними засвідчують північ УСРР, фактично прикордонні регіони, та південні (південь Одеської, Херсонської, Запорі-

зької, Донецької областей). Однак на іншій території маємо більш-менш рівномірне покриття свідченнями. Це зайвий раз унаочнює уніфікованість процесів, які відбувалися на початку голоду (конфіскація продовольства) та в подальшому (опір, стратегії виживання, зокрема і допомога влади).

Якщо оцінити кількісні параметри модуля, то найбільше даних усної історії зафіксовано щодо конфіскації продовольства (2100) і стратегій виживання (1859). Ці параметри присутні у переважній кількості джерел, що вказує на штучність голоду – у результаті конфіскації зернових і незернових запасів селяни пострали перед голодною смертю, а відтак змушені були шукати шляхи виживання.

Рубрики щодо конфіскації їжі та продовольства, без деталізації вилученої номенклатури (1261), а також зернових запасів та насіння (1348) є найчисельнішими – тобто понад половина з 2100 усноісторичних джерел у цій категорії звертали на це увагу (загалом понад третина від загальної кількості респондентів).

Із 848-ми усноісторичних джерел про канібалізм понад третина (326) згадували випадки труподства, натомість випадків людоїдства – 1052. Ще більша кількість тих, хто стали жертвами канібалів – 1566. Це число взагалі є найбільшим серед усіх рубрик.

Маємо 145 усноісторичних джерел про опір, і 102 стосуються індивідуального – підтверджуючи гіпотезу дослідників, що здатність до масового опору уже була зламана системою у попередні роки через розкуркулення, депортації та репресії. Хоча 1/5 випадків припадає на організований (34) та збройний (31) опір.

Після згадок про конфіскацію продовольства наступним за чисельністю є блок про стратегії виживання (1859). Найбільше випадків припадає на зовнішню допомогу (від сусідів, далеких родичів, учителів, посадовців колгоспу) – 756, втечу з села – 654 та обмін одягу/речей на продукти – 609. 441 респондент завдячує корові (іноді козі чи вівці) за виживання. Є згадки про 171 дитину, яких батьки залишали у містах. Проти 24 випадків виходу з колгоспу маємо 118 випадків вступу до нього.

Останній блок – 890 позицій – стосується організації харчування від держави. Тут найбільшу кількість становить харчування дітей – 412, майже половина. 149 випадків стосуються харчування під час весняної посівної чи іншої кампанії. Маємо 65 згадок про харчування у колгоспі; натомість третина респондентів (294) підкресливали, що їжу отримували лише колгоспники, які працювали у полі. 131 згадка про те, що їжу можна було брати додому чи іншим членам родини. Лише 23 респонденти зазначили, що у їхньому селі годували всіх.

Як наголошують ініціатори та розробники модуля «Мапи» по Голодомору, атлас має стати «своєрідною дослідною лабораторією, яка надалі уможливить хронологічне й тематичне розширення проекту» [1, с. 34]. Наповнені модулі вже сьогодні активно використовуються дослідниками, журналістами і студентами, у стані розробки перебувають нові модулі. «Мапа» стала першим постійно діючим проектом цифрової гуманітаристики в українських студіях Гарвардського університету.

Висновки. Історична наука активно використовує цифрові технології, які первісно були реалізовані в ГІС-проектах, абсолютно недотичних до гуманітарного наукового простору. Маємо приклади впровадження ГІС-технологій у низку історичних проєктів і тем; дві інституції в Україні розробляють інтерактивні карти та вже запровадили окремі модулі (Національний музей Голодомору-геноциду та Львівське відділення інституту археографії).

У співпраці з українськими та американськими дослідниками українського минулого започатковано масштабний проєкт з історії України – цифровий атлас «Мапа». Одним з розділів є Голодомор, а одним з його компонентів – модуль «Свідчення» (складова «Історичного атласу»), укладений на основі масиву усної історичних джерел 17 видань та двох е-ресурсів.

Так, обрані до репрезентації п'ять рубрик не дають статистично достовірних даних (наприклад, про один випадок канібалізму в селі могли розповісти кілька респондентів) і також не можуть залучити всю варіативність досвіду виживання (їжа, додаткові стратегії порятунку – пошук продуктів за кордоном, види опору тощо).

Через велику площу залученого до аналізу об'єкта (територія УСРР) та відповідно незчисленну кількість можливих комбінацій окремих видів продовольства, стратегій виживання, реакції влади технічно складно представити зазначені рубрики окремими шарами. Представлення даних відбувається на рівні населеного пункту. Однак через останній є прив'язка даних по інших населених пунктах цього району. Є можливість використовувати наявні картографічні джерела та інші інтерактивні мапи. Отримання статистичних даних дає змогу зрозуміти перебіг Голодомору у тому чи іншому районі чи області та зробити відповідні порівняння.

Реалізований проєкт з візуалізації усної історичних джерел спонукає до укладання інших даних, пов'язаних з Голодомором, запропонованих ініціаторами проєкту на початковому етапі; і також запрошує до використання усної історії в інших ГІС-проектах з історії України.

Список бібліографічних посилань

1. Боряк Г., Сосса Р. ГІС-Атлас Голодомору в Україні 1932–1933 рр. *Національне картографування: стан, проблеми та перспективи розвитку* : зб. матеріалів V Всеукр. наук.-практ. конф. «Національні атласи у формуванні глобального інформаційного простору» (м. Київ, 13–14 верес. 2012 р.). Київ, 2012. Вип. 5. С. 30–35.
2. Геоінформаційні системи. *GeoGuide: про геодезію, картографію, геоінформатику та інше. Інформаційно-довідковий ресурс для тих, хто вивчає або цікавиться природничими науками*. URL: <http://www.geoguide.com.ua/survey/survey.php?part=gis>
3. Голодомор 1932–1933 рр. [Електронна карта: проект Українського інституту національної пам'яті]. URL: <http://victimsholodomor.org.ua/home.html>
4. Інтерактивний Атлас країни / Львівське відділення інституту української археографії. URL: <http://map.archeos.lviv.ua/maps/1>
5. Капраль М. Біобібліографічний покажчик / уклад., авт. вступ. ст. А. Фелонюк ; Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Львів. від-ня. Львів, 2018.
6. Карта поховань 1932–1933 р. *Музей Голодомору*. URL: <https://map.memorialholodomor.org.ua/map/>
7. Місця масового поховання жертв Голодомору-геноциду. *Музей Голодомору*. URL: <https://map.memorialholodomor.org.ua/golodomor-1932-1933/>
8. Місця масового поховання жертв Голодомору-геноциду. Пошук свідчень. *Музей Голодомору*. URL: <https://map.memorialholodomor.org.ua/golodomor-1932-1933/>
9. Місця масового поховання жертв Голодомору-геноциду. Пошук: с. Ставидла, Олександрівський район, Кіровоградська область. *Музей Голодомору*. URL: <https://map.memorialholodomor.org.ua/map/865/>
10. Місця масового поховання жертв Голодомору-геноциду. Про проект ГІС. *Музей Голодомору*. URL: <https://map.memorialholodomor.org.ua/about/>
11. Проект «МАПА. Цифровий Атлас України» – Вікно у Новітню Історію України. *Ukrainian Research Institute. Harvard University*. February 27, 2017. URL: <https://huri.harvard.edu/news/%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B5%D0%BA%D1%82-%C2%AB%D0%BC%D0%B0%D0%BF%D0%B0-%D1%86%D0%B8%D1%84%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%B9-%D0%B0%D1%82%D0%BB%D0%B0%D1%81-%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8%C2%BB->

%D0%B2%D1%96%D0%BA%D0%BD%D0%BE-%D1%83-%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%BD%D1%8 E-%D1%96%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%8 E-%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8

12. Український інститут національної пам'яті працює над створенням карти Голодомору. URL: <https://api.visicom.ua/uk/posts/golod>

13. Boriak T. Testimonius (module). Interactive map «The Great Famine in Ukraine in 1932–1934». Мапа: Digital Atlas of Ukraine. *Ukrainian Research Institute. Harvard University*. URL: <https://harvardcga.maps.arcgis.com/apps/webappviewer/index.html?id=f7592aad617f486390d086f91bb24be3>

14. MAPA: Digital Atlas of Ukraine. About MAPA. *Ukrainian Research Institute. Harvard University*. URL: <https://gis.huri.harvard.edu>

15. Thematic Map Gallery. MAPA: Digital Atlas of Ukraine. *Ukrainian Research Institute. Harvard University*. URL: <https://gis.huri.harvard.edu/thematic-map-gallery>

References

1. Boriak, H. V., Sossa, R. I. (2012). HIS-Atlas Holodomoru v Ukraini 1932–1933 rr. [GIS–Atlas of the Holodomor in Ukraine 1932–1933]. *Natsionalne kartohrafuvannia: stan, problemy ta perspektyvy rozvytku. Zbirnyk materialiv V Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii “Natsionalni atlasy u formuvanni hlobalnoho informatsiinoho prostoru” (Kyiv, 13–14 veresnia 2012 roku) – National Mapping: State, Problems and Development Prospects. Proceedings of the 5 th All-Ukrainian Scientific and Practical Conference “National Atlases in the Formation of the Global Information Space”* (Vol. 5, pp. 30–35). Kyiv [in Ukrainian].

2. Heoinformatsiini systemy. GeoGuide: pro heodeziuu, kartohrafiuu, heoinformatyku ta inshe. Informatsiino-dovidkovyi resurs dlia tykh, khto vyvchaie abo tsikavytsia pryrodnychymy naukamy [Geoinformation systems. GeoGuide: about geodesy, cartography, geoinformatics and more. Information and reference resource for those who study or are interested in natural sciences]. (2022). [in Ukrainian]. Retrieved from <http://www.geoguide.com.ua/survey/survey.php?part=gis>

3. Holodomor 1932–1933 rr. [Elektronna karta: proiekt Ukrainskoho instytutu natsionalnoi pamiatii] [The Holodomor of 1932–1933 (Electronic map: project of the Ukrainian Institute of National Remembrance)]. [in Ukrainian]. Retrieved from <http://victimsholodomor.org.ua/home.html>

4. Interaktyvnyi Atlas krainy [Interactive country atlas]. (2022). [in Ukrainian]. Retrieved from <http://map.archeos.lviv.ua/maps/1>

5. Kapral, M. (2018). Biobibliografichni pokazhchyk. [Biobibliographic index]. A. Feloniuk (Ed.). Lviv [in Ukrainian].

6. Karta pokhovan 1932–1933 r. [Map of burials in 1932–1933]. (2022). *Muzei Holodomoru – Holodomor Museum* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://map.memorialholodomor.org.ua/map/>

7. Mistsia masovoho pokhovannia zhertv Holodomoru-henotsydu [Places of mass burial of victims of the Holodomor-genocide]. (2022). *Muzei Holodomoru – Holodomor Museum* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://map.memorialholodomor.org.ua/golodomor-1932-1933/>

8. Mistsia masovoho pokhovannia zhertv Holodomoru-henotsydu. Poshuk svidchen [Places of mass burial of victims of the Holodomor-genocide. Search for evidence]. (2022). *Muzei Holodomoru – Holodomor Museum* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://map.memorialholodomor.org.ua/golodomor-1932-1933/>

9. Mistsia masovoho pokhovannia zhertv Holodomoru-henotsydu. Poshuk: Stavydla Oleksandrivskiy raion, Kirovohradska oblast. [Places of mass burial of victims of the Holodomor-genocide. Search: Stavydla Oleksandrivskiy district, Kirovohrad region]. (2022). *Muzei Holodomoru – Holodomor Museum* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://map.memorialholodomor.org.ua/map/865/>

10. Mistsia masovoho pokhovannia zhertv Holodomoru-henotsydu. Pro proekt HIS. [Places of mass burial of victims of the Holodomor-genocide. About the GIS project]. (2022). *Muzei Holodomoru – Holodomor Museum* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://map.memorialholodomor.org.ua/about/>

11. Proekt “MAPA. Tsyfrovyi Atlas Ukrainy” – Vikno u Novitniu Istorii Ukrainy [“The MAP project. Digital Atlas of Ukraine” – a window into the Modern History of Ukraine]. (2017). *Ukrainian Research Institute. Harvard University* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://huri.harvard.edu/news/%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B5%D0%BA%D1%82-%C2%AB%D0%BC%D0%B0%D0%BF%D0%B0-%D1%86%D0%B8%D1%84%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%B9-%D0%B0%D1%82%D0%BB%D0%B0%D1%81-%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8%C2%BB-%D0%B2%D1%96%D0%BA%D0%BD%D0%BE-%D1%83-%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%BD%D1%8E-%D1%96%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%8E-%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97-%D0%BD%D0%B8>

12. Ukrainyskiy instytut natsionalnoi pamiati pratsiuie nad stvorenniam karty Holodomoru [The Ukrainian Institute of National Remembrance is working on creating a map of the Holodomor] [in Ukrainian]. Retrieved from <https://api.visicom.ua/uk/posts/golod>

13. Boriak, T. (2022). Testimonius (module). Interactive map “The Great Famine in Ukraine in 1932–1934”. *Mapa: Digital Atlas of Ukraine* / Ukrainian Research Institute. Harvard University [in English]. Retrieved from https://harvardcga.maps.arcgis.com/apps/webappviewer/index.html?id=f7592_aad617_f486390_d086_f91_bb24_be3

14. MAPA: Digital Atlas of Ukraine. About MAPA. (2022). *Ukrainian Research Institute. Harvard University* [in English]. Retrieved from <https://gis.huri.harvard.edu>

15. Thematic Map Gallery. (2022). *MAPA: Digital Atlas of Ukraine* / Ukrainian Research Institute. Harvard University [in English]. Retrieved from <https://gis.huri.harvard.edu/thematic-map-gallery>

Стаття надійшла до редакції 20.05.2022.

Tetiana Boriak,

PhD (History), Assistant Professor,
Postdoctoral Researcher, Faculty of History,
Taras Shevchenko National University of Kyiv
60 Volodymyrska St., Kyiv 01601, Ukraine;
Researcher, Faculty of History, Vilnius University
3 University St., LT-01513, Vilnius
e-mail: tetiana.boriak@fulbrightmail.org
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7472-0014>
Web of Science Researcher ID: CAF-0160-2022

Interactively Mapped Holodomor Oral History: Geoinformation Systems Serve History

The author proposes the results of her many-year research in preparation the database for a module of an interactive map of the Holodomor of the Project *Mapa*. Initially geoinformation (GIS) technologies began to be used in agriculture, administration, geodesy, sociology, demography. Eventually these approach began to be used in history. Ukrainian historians have been implementing GIS into their researchs and to apply it to study number of topics. These are: the projects launched by Ukrainian Institute of National Memory (was not completed), the National Museum of the Holodomor-Genocide (Museum), L'viv Section of the Institute of Archeography. The projects of the two latter institutions seem to be in progress (places of mass burial of the Holodomor victims; Ukrainian victims of Volhynia and towns of Belz voievodship of 15 – 17 th

centuries). *Mapa* project began to be elaborated from the beginning of the 2010 s. Initially it was planned to be the resource for representation of demographic and economic data. Gradually the project was broadened to include oral history. Now *Mapa* includes a set of interactive maps, divided into two groups: Historical atlas (the Great Famine module as a part of it) and Contemporary Atlas (includes 10 modules). The author has selected 5 thematic sections: confiscation of food and cattle; cannibalism; resistance; strategies for survival; feeding in a collective farm/village. The article provides explanations for every group and ties to them. 19 printed and online sources has become the source for the map. Considering impossibility to include into the map all data available, the module *Testimonies* allows seeing amount of cases in selected five groups, making estimation on higher levels.

Keywords: Holodomor 1932–1933, oral history, geoinformation systems, *Mapa* project, famine eye-witnesses, confiscation of food, survival strategies.